

III. GONDO(LATO)K

Abroncs

Válasz a Vatra körkérdésére

Az elemi élmények megadatnak az ember számára. A felemelő és/vagy megrázó létélményeket a maguk intenzitásában és összetettségében viszont a *könyvek* nyújthatják általában. Ilyen tekintetben tartom ma is egy komplex létélmény felidézésének *Csingiz Ajtmatov* regényét, *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* címűt. Olvasása a romániai diktatúra utolsó évtizedében létrejött emlékezetes találkozásaim egyikét jelentette. Az első, folyamatos olvasást aztán a részletekre, egyes momentumokra való koncentráció követte, s ennek során tapasztalhattam, hogy az elemi élmények miként találják meg helyüket egy, a lét teljességének illúzióját keltő megrázó erejű epikai világban.

A többszintes regény egyik kulcsának az *abroncs-metaforát* tekintem. A különböző szintek kapcsolódását szabja meg ez a kép; olyan archimedesi pontot látok benne, amelyből kiindulva nemcsak az adott regény, de a létnek is egy lehetséges értelmezését lehet megkísérelni. Különösen aktuális értelmezés lehetőségét kínálta ez a pont ama „sokoldalúan” deformált, letűnt romániai társadalomban, de paradigmatis volt a kisebbségi, tehát nem teljes körű létet élő olvasó, értelmiségi számára is nyilvánvaló, üze-

nete igen figyelemreméltó az 1989-es fordulat óta is.

Az abroncs a regényben tulajdonképpen szimbóluma mindannak, ami a születő gondolatnak, a megismerésnek, illetve magának a teljes értékű szubjektumnak korlátot állít(hat). Ezeknek a korlátoknak mitologikus, mindennapi és kozmikus közegben megjelenő változatait Ajtmatov epikus bőséggel, meggyőző erővel tárja fel a mű egyes szintjein, sugallván ezzel, hogy mind az ázsiai népek körében gyakorolt ítéletvégrehajtás egyik eszköze, a személyiséget megszüntető *tevebőrabroncs* (siri), mind a századunk társadalmait megosztó *szögesdrótkerítések* és *falak*, illetve ezeknek a földi lét egészére kiterjedő változatai örök érvényűek, az írói látomás szerint már-már sorsszerűen kikerülhetetlenek...

A regény szerint közös az eredője mindannak, ami az egyén vagy a közösség ellen irányuló műveleteket mozgatja; nyilvánuljon meg az akár a gondolat és a gondolkodás, egyáltalán a személyiség megszüntetését, egyszerűsítve az emlékezet kiradírozását eredményező siri alkalmazásában (a hódító zsuanszuankok használták a foglyul ejtett fiatal férfiak mankurtta tevéseiben), akár a közösségek tulajdonát képező, történelmi konnotációjú területek, például temetők, kegyhelyek kisajátítását és szögesdrótkerítéssel való lezárását célzó akciókban vagy a megismerésnek határt szabó szuperhatalmi űrbéli műveletekben. Ez az eredő pedig nem más, mint a szabad személyiség és gondo-

lat, egyáltalán a szabadság korlátozása valamely bűnös emberi akarat, gonosz eszme jegyében.

Az egyetemes és sajátos érvényű *abroncs-hatást* magukban hordó tendenciák, például az emlékezethiánnyal és hagyománytól való elszakadással járó *mankurt-lét* ellenében bontakozhat ki mindaz, amit írói megismerésnek, az *írás* és az *irodalom* funkcióinak tekintenek. Az irodalom hatásköre a szabadságban jelölhető ki, s ez az igazi közege is. Visszaszerezni ha nem is képes az irodalom az abroncs-műveletek nyomán összeroppantott gondolatot és emlékezetet, a megszüntetett személyiséget vagy a meghódított területeket, egyfajta *terápiát* vállalhat azáltal, hogy ébren tartja a szuverén személyiség, a sértetlen gondolat és az önismeret, illetve a megismerés emberi igényét minden egyes, a művekkel való találkozást önként vállaló és megvalósító olvasói hívás alkalmával. A személyiség kiteljesedése és a gondolat kibontakozásának árama kaphat általa új lehetőségeket, különösen a *nyelvi* oldala révén pedig az irodalom egy általánosabb célt, egy széles körű emlékezetmegőrzést szolgál. A nyelv közösségi jellegének, a nyelvben megőrződött közös emlékezetnek köszönhetően aztán a művekkel való privát találkozások kohéziós, közösségteremtő erőre tesznek szert.

Úgy vélem tehát, hogy épp a *mankurt-lét*, az emlékezethiány, végső soron az abroncs-hatás ellenében lehet fontos szerepe minden olyan műnek egy hangsúlyozottan önismereti igényű

irodalom esetében, amely a személyes és közösségi emlékezet övezeteit vigyázza és gazdagítja.

Ezek az irodalommal kapcsolatos, pontosabban a művek olvasása által született és megélt gondolatok, illetve igények a kisebbségi létet Erdélyben, Romániában vállaló irodalmár vissza-visszatérő gondolatai is ezen az ezredvégen.

1999

Az írás román változata a Marosvásárhelyen megjelenő Vatra című kulturális folyóirat 1999. 8. számában jelent meg a *Mit jelent ma romániai magyar írónak lenni?* című ankét keretében.

Irodalmat kellene művelni...

Válasz a Provincia körkérdésére

Véleményem szerint az erdélyi írói műhelyekben születő műveknek vannak, illetve lehetnek különös jegyei vagy inkább meghatározottságai, *erdélyi* irodalmat viszont hiába keresnénk ama képzeletbeli világirodalmi térképén. Akár azt is elfogadom, hogy a szóban forgó művek háttérében megtalálható egy közös érzület – erdélyiség –, de ez még nem tekinthető egy irodalom-fogalom sem döntő, sem az egyedüli ismérvének. Az irodalom ugyanis – egyik klasszikusnak számító meghatározás szerint – „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével”. (Horváth János) A magyar irodalom pedig, melyet „a magyar nemzet irodalmi tevékenysége”-ként tételeznek, a magyar nemzet „szellemi munkásságának az a köre, mely a nyelv útján állandósítja alkotásait”. (Négyesy László) Ebből következően hangsúlyozhatjuk, hogy a magyar irodalom – egy kölcsönzött fordulattal élve – nem parcellázható fel regionális magyar irodalmakra, aminthogy a magyar nemzettel sem teheti meg ezt semmilyen spekuláció. A nyelv meghatározza az irodalmat, s határt szab neki.

Újabb keletű közelítést is hozzárendelhetünk a fenti, időben korábbi meghatározások-

hoz, olyat, amely összhangban áll az idézettekkel, miszerint „végső soron az irodalomnak két előfeltevése van: az egyik történeti, amennyiben az irodalom intézmény; a másik pszichológiai, amennyiben alkotás”. (Roland Barthes)

Azt mondhatom tehát, hogy az „erdélyi román/magyar/német irodalom”-szintagma jelzője mint hovatartozásra utaló elem megtartható ugyan, jelöli egy többkultúrájú földrajzi régió szellemterét, de nem meghatározó jegye a kérdéses (magyar) irodalomnak. Éppen a fentiekben idézett elméleti támpontokra alapozva mondtam néhány évvel ezelőtt, hogy az erdélyi-romániai magyar irodalom intézményesült formaként bizonyos szálakkal szorosabban és közvetlenebbül kapcsolódik egy meghatározott nemzetrészhöz, illetve térséghez, az erdélyi magyarsághoz, illetve magához Erdélyhez, annak szerveződő vagy megszervezendő intézményrendszeréhez, de az irodalom-fogalom másik aspektusa révén, jelesen az irodalom mint alkotás vonatkozásában az egyetemes magyar nyelvi és szöveghagyományba beépült művek sorában, rendszerében a helye, másrészt pedig az erdélyi-romániai magyar *írásbeliség*nek a része.

A romániai magyarság körében Trianon óta általában hol egy régiós, hol egy etnokulturális önmeghatározás került előtérbe. Ezek megalapozásában és terjesztésében az irodalom jelentős szerepet vállalt minden időben. Úgy tűnik, az 1989-es romániai politikai fordulat óta a magyar irodalom egységének a tudata érvényesül erőteljesebben az erdélyi centrumokban és a pe-

riférián, igaz, emellett a tendencia mellett érvelt programatikusan már a nyolcvanas évek elején Cs. Gyimesi Éva, mondván, hogy a „kollektív önazonosság imperatívusza – történelmi-politikai itt és mostja elfogadásával együtt – nem lehet lényegesen más, mint a teljes etnikai-nyelvi-kulturális közösségé”.

Következésképp az identitástudatot színező, de nem meghatározó tényező az erdélyiség. Számos mű és alkotó hátterében ott van kimondatlanul, hogy Erdélyben alkotó íróként nem *erdélyi* irodalmat, nem is *erdélyi magyart*, hanem *magyart*, sőt: *irodalmat* kellene művelni. Bizonyára ez is motiválja azokat, akik a helyi mítoszok, legendák és közhelyek lebontására törekednek, mondhatni a kisebbségi anomáliák és torzulások átvilágítására összpontosítanak egy-egy művükben vagy pályájuk valamely szakaszán. Ilyen tekintetben is számontartásra érdemes például Kovács András Ferenc és Tompa Gábor közös szonettkötete 1998-ból, a kisebbségi magyar tünetegyüttes megnevezését címébe emelő *Depressio Transsylvaniae*.

Erdély hajdani kulturális sokszínűsége mint alapvető megkülönböztető jegy megkopott a leltűnt diktatúra évtizedei alatt, de a térség „személyisége” egy sajátos mentalitásban (pl. tolerancia, fokozott autonómiaigény és Nyugat-orientáció) ma is jól érzékelhető. Az itt alkotó magyar írók művei a nyelv és a nemzeti hagyomány révén az egyetemes nemzeti irodalom körforgásának, úgymond életműködéseinek részei és alakítói kívánnak lenni. Sőt, maga

az egész kisebbségi kultúra is így fogható fel. A magyar ugyanis nem tartozik a „többközpontú nyelvi kultúrák” (Pomogáts Béla) közé.

A klasszikus irodalmon nevelkedett olvasó előszeretettel követ egy kézenfekvő és irodalmon kívüli szempontot, azt tudniillik, hogy vannak az egyes régióknak elkötelezett alkotók, helyi színeket éltető, s ezek a műveikben érvényesülő szemlélet, problematika alapján különböznek más régiók szerelmeseitől. Hozzátehetjük, hogy akár az egzotikum és kuriózum is megjelenhet a művekben, de mindez esztétikai érvényességet akkor nyer az irodalomban, ha az alkotónak nyelvi-poétikai performancia nyomán egyetemes dimenzióba sikerül emelnie az egyénit és sajátosat, ha a mű ama *nyelvi állandóságot* célozza. A magyar irodalmi tudatban erőteljesen jelentkező egység igénye mellett a *differenciálódást* is tehát a regionalitás szempontjain túllépve lenne ajánlatos tárgyalni.

Hová temetik a kéknefelejceket?

Interjú Borcsa János irodalomkritikussal, az Ambrózia Kiadó vezetőjével

Boér Géza napokban megjelent verseskötetével immár az ötödik Ambrózia-kötet lát napvilágot. Egyszemélyes könyvkiadó Kézdivásárhelyen, miért van rá szükség?

Amikor 1998-ban bejegyezték a céget, nem tettem fel magamban ilyen élesen a kérdést, habár az 1989-es fordulatot követő első évtized alatt egyetlen könyvkiadó sem működött Kézdivásárhelyen. Arra a kérdésre, hogy egyáltalán volt-e igény könyvkiadóra, nem tudnék határozott választ adni, én viszont azon vagyok azóta is, hogy igényt ébresszek erre Kézdivásárhelyen és vidékén a könyvvásárlók és az olvasók körében, illetve, hogy az itt kiadott Ambrózia-könyvek által jelen legyen Kézdivásárhely az erdélyi és az anyaországi könyvforgalomban. Ennek érdekében minden eddigi könyvem bemutatóját a helybeli városi könyvtárral közösen gondosan megszerveztük; rangos szakemberek, neves írástudók szép számban megjelent közönség előtt mutathatták be az új könyveket, amelyek aztán eljutnak Kovászna és Hargita megye könyvesboltjaiba, valamint Kolozsvárra és máshová is.

Az induláskor azt is meggondoltam, hogy ebben a kistérségben, ahol működni fog az Ambrózia, vannak alkotó értelmiségiek – leendő szerzők –, akiket munkájukban jobban ösztönözhet egy hozzájuk földrajzilag közelebb álló kiadó, mint a távolabbi központokban működők, s ebből következően hamarabb is publikálási lehetőséghez juttathatók egyes szerzők. Másrészt pedig számítottam és számítok az ehhez a vidékhez valamilyen szállal kapcsolódó, de nem itt élő szerzőkre, valamint mindazokra, akik e kishaza szellemi értékeinek feltárásán, bemutatásán fáradoznak.

Az ambrózia – tőled tudom – az istenek illatos eledele, mely minden romlást megakadályoz... Megállíthatja-e a romlást Erdélynek abban a csücskében az Ambrózia?

Az a gazdasági, szellemi és erkölcsi, valamint a népesség terén tapasztalható „romlás”, amely az egész országot érinti, nyilván Erdélynek ezt a „csücskét” sem kerüli el, de halvány reményre adhat okot az embernek, ha évek óta kezdeményező és vállalkozó kedvvel találkozik, ha tiszta emberi szándékot és bölcs döntéseket fedez fel szűkebb környezetében, ha partnerekre talál egy-egy programja megvalósításában. Az Ambrózia valamiféle építkezésre vállalkozna tehát a szellemiek terén. Vallom ugyanis, hogy a jó könyvek erősebbekké tehetnek bennünket emberségben és magyarságban. S hála Istennek, ilyenek is vannak ma már a könyvesboltok polcain. Nyilván, a mindent el-

árasztó kommersz, a sokadrangú „irodalom” és „tudomány” mellett. Öröm a kiadó számára – aki nem anyagi sikerre törekszik mindenáron –, ha vásárlóra és olvasóra talál a kiadványa, amely megbízható információkat, érvényes értelmezéseket ad a világról, vagy „csak” jó olvasmányt kínál.

Nevezhetjük-e a „romlás költője”-nek Boér Gézát? Hiszen „jelszóterek”-ről írt, „vonítás-úr”-ról, „foszló ittlétfonal”-ról.

Boér Géza a romlás költője? Rövidre szabott életének (1952–1989) minden bizonnyal voltak olyan időszakai, amelyeket az önpusztítás jellemezett, mondjam azt, hogy néha az volt az érzésem nekem, aki 1976-tól a széljárta Kézdivásárhelyen közel kerülhettem az emberhez és alkotóhoz, hogy siettetni a vég kezdetét... Nehezen gyógyuló sebet hagyott bennem, hogy senki és semmilyen érv nem volt elég erős ahhoz, hogy ne következzen be az ő természetes, de korai halála.

Boér Géza lírája és egy kevésbé terjedelmes prózai kísérlete döbbenetes erővel sugallja mérhetetlen veszteségeinket, ha úgy tetszik, általánosan „romlásunkat” s ezenközben az egyéni lét törekénységét és kilátástalanságát. Hadd ragadjam ki, szinte találomra – és az írásképet mellőzve –, egyik versének (*ronda fél-rondó*) idevágó passzusát: „pusztulás-huzat fölöttem alattam védekezés égtájai felőrlő forgatagban és fönn a remény egén a lehet útján a ravasz idegen menet sunyin vár hiányunknak inte-

get”. Hozzá kell tennem viszont, hogy az ironia/önironia, valamint furcsa és igen merész nyelvi játéka a leírtakkal, úgymond a valósággal szemben egy ambivalens attitűdről tanúskodnak. Példaként a *végbelátás* két sorát idézném: „most már elvéthetjük a történelmet / hisz megvédünk mindent mi elveszett”.

„vert várakat be kell vallani” – írja több helyen is. Ez lett volna a megbízatása: elismerni korábbi vereségeket?

Önismereti igénye és kritikai érzéke mindenképpen igen erős volt. Közösségi tekintetben is. Nem volt önáltató, szembenézett a mítoszokkal, és nem kergetett ábrándokat. Tisztán látott. És ezt kérte számon például kritikusként az általa elemzett művek szerzőitől is. Éppen csak jelezném irodalmi tevékenységének ezt a vetületét is: a drámaíró Kocsis Istvánnak számottevő tanulmányt szentelt, elemezte Csiki László művét, szembenézett az ún. második Forrás nemzedék problematikájával. Kritikái többnyire a *Korunkban* jelentek meg, de közölt az egykori *Ifjúmunkás*ban is.

„életem roncs olt tömbjei”-ről ír a kérdőjelkép című versében. Így, szaggatott sorokban, akár Radnóti az Erőltetett menetben. Ennyire roncsolt életű volt Boér?

Az általad idézett verset, a *kérdőjelkép* címűt Kányádi Sándornak dedikálta Boér. Fontosnak tartom ezt a választását kiemelni, mivel ez a tény szintén árnyalhatja a Boér-líráról alko-

tott képünket. Különben Boérnak a Kányádival való kapcsolata középiskolás diák korában kezdődött, a hivatkozott verskompozíciót pedig hosszú éveken keresztül érlelte-formálta; a nyolcvanas években több változata is készült, amelyek közül több megtalálható a hagyatékban.

Halálát megjósolva írja: „majd időd is lesz régi vágyaidra / emlékezni / füvekben esőkben”. Ez történik most, az immár tizenhárom éve halott Boér emlékezik „füvekben esőkben”?

El kell mondanom, hogy minap, a *Sorskeresztrejtvény* kézdivásárhelyi nagysikerű bemutatóján a nemzedék- és költőtárs Markó Béla méltatta Boér költészetét, verseinek, üzenetének érvényességét hangsúlyozva. A költő halála után eltelt több mint egy évtized alatt, mondotta Markó, a versek – akárcsak a jó bor – felértékelődtek.

Mit üzennél a füvekben-esőkben emlékező Boérnak, ha éppen ideje lenne ránk figyelni... Hogyan válaszolnád meg az ő kérdését: hová temetik a kéknefelejceket?

Azt üzenném, hogy lírájának az új, 1990 óta fellépő erdélyi magyar költői csoportosulások körében is van visszhangja, többen érdeklődéssel fordulnak feléje, s Fekete Vince révén személyes szálakkal is kapcsolódik egyes fiatal alkotókhoz Boér Géza. Másrészt pedig – s ezzel is kapcsolódik talán az utána következőkhöz – jól kimutatható művészi gondolkodásában egy

erős törekvés, és pedig annak érzékeltetése, hogy a hagyományosan értékhordozó lírai motívumok vagy kiüresedtek, vagy végső veszélyeztetettségük immár bizonyosság: tisztáson zűrzavar virágzik, egymásba botlanak megvakult *csillagok*, meggyilkolt *szavak*, ködös *holnap*, véges *remény* zuhangat, reménytelen *hajnalok*, nyílik köröttem siralomvirág, veszteségek vára, *liliom* haldogál. Szerintem ebben a láncolatban kell értelmezni az általad kiemelt Boér-sort: *hová temetik a kéknefelejcsket?*

Kitartó munkádnak köszönhetően Boér annyira jelen van az irodalmi lapokban, mintha élne... Érzed-e azt, hogy versei továbbra is érvényes mondanivalóval szolgálnak?

Az előző két válasz részben erre is felelet. Boér jelenlétéről pedig annyit, hogy 1990 óta valóban néhány tucat verset tettem közzé hazai magyar lapokban és folyóiratokban az írói hagyatékából, amelyet 1989 kilátástalan nyarán Egyed Péter, Kosztándi Jenő festőművész és jómagam Torján, a szülői házban leltároztunk fel és helyeztünk letétbe.

Kinek köszönhető a Sorskeresztrejtvény megjelenése?

A válogatást és a szöveggondozást én végeztem, Fekete Vince pedig a kötet megszerkesztésének felelősségteljes munkáját vállalta.

Milyen Boér-szövegek kerültek be ebbe a válogatásba?

Az 1980-as években született Boér-versek egy részét és prózakísérletét (tudtommal az egyetlen), a *veszélypecsét* című töredéket tartalmazza a *Sorskeresztrejtvény*, illetve *A metafora kijátszása* című, a *Korunk* 1979. évi költészeti ankétjára adott válaszát. A kötetbe besorolt versek közül kettőt vettünk át a *létlelet* című posztumusz kötetből (1989), a címadó vers most jelent meg először, a többi negyvenhat vers a hagyatékból 1990 óta általam lapokban közzétett szöveg. Ezek a versek a *Hiányok térképe* című Forrás-kötet (1980) után íródtak mind, közülük választott ki még életében Boér egy vaskos kötetnyit, és adta át a Kritérionnak, amely aztán 1989 nyarán, a diktatúra szorításában „megkarcsúsítva” ki is adta az immár posztumusszá lett *létleletet* Markó Béla előszavával.

2002

Kérdezett: Gergely Tamás (*Romániai Magyar Szó*, Bukarest)

„Megcsappant a kritika súlya”

Beszélgetés Borcsa János irodalomkritikussal

Borcsa János Kézdivásárhelyen élő tanár, irodalomkritikus a nyolcvanas évek eleje óta folyamatosan jelen van az erdélyi irodalomkritikai életben. Eddig három önálló kötete jelent meg – a negyedik épp megjelenés előtt áll –, de több gyűjteményes, Erdélyben és Magyarországon kiadott kötetnek is társszerzője. Tanulmányai, cikkei jelennek meg hazai és külföldi magyar folyóiratokban, nemzetközi irodalomtudományi konferenciákon vesz részt. 2000 májusában szerzett irodalomtudományi doktorátust a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen *Méliusz József írói életműve* című dolgozatával. Mindenköztben a szentkatolnai Bálint Gábor Általános Iskola ingázó magyartanára. Kérdéseinkkel kézdivásárhelyi lakásán kerestük fel.

– *Erdélyben az értelmiségi lét hagyományai közé tartozik a vidéki alkotói létforma. Hogyan lett Ön irodalomkritikus vidéken, s mit mondhatunk ma, 2001-ben a vidékiségről?*

– Sok véletlen egybejátszása hozta úgy, hogy most itt vagyok Kézdivásárhelyen, vidéken – földrajzi és szellemi értelemben egyaránt. A személyes életút egyfajta „hagyománya” is szerepet játszott ebben. Én ugyanis 1976 és 1989 között a közeli Kézdiszentléleken, szülőfalum-

ban éltem, onnan követtem az irodalmi életet, illetve mint kritikus a szövegekkel való találkozás útján igyekeztem bekapcsolódni az élő irodalom áramába. Aztán 1990-től Kézdivásárhelyre, *szülőhelyemre* tevődött át írószobám, ami mondhatni jelentéktelen változás... Akkor, 1989 előtt a mindenkit érintő diktatúrán túl is komoly nehézségei voltak a vidéki értelmiségi életnek, főleg az információszerzés, a kapcsolattartás tekintetében. Most valamelyest jobb a helyzet, hiszen 1989 után megnyíltak a határok, s mi, vidéken élők is mondhatni nehézségek nélkül utazhatunk a nagy centrumok felé, illetve tarthatunk fenn kapcsolatokat. Másrészt azt gondolom, hogy még ma is részben maga az értelmiségi teszi központtá azt a helyet, ahol dolgozik. Ami tény: ma már nem merül fel olyan élesen a központ–vidék ellentét kérdése. Meg aztán az is megfontolandó, amit jó hetven évvel ezelőtt vetettek papírra Kolozsvárt, hogy tudniillik a földrajzi értelemben vett vidék nem feltétlenül jelent vidékiességet, hogy nem a vidék által lesz valaki vidéki, hanem „az elméje és a kedélye sajátos konstrukciója” folytán azzá születik, azaz az „elme és kedély törését” jelenti a vidékiesség, s ennek következtében torz a tükröződése a jónak, az igaznak és a szépnek... Visszatérve személyes életpályámra, egy adott pillanatban úgy döntöttem, hogy valamiféle intézményt is létre kell hoznom ott, ahol vagyok, azaz távol a történelmileg kialakult kultúrközpontoktól, mivel vannak helyi, vidéken élő alkotók, akik szellemi értékeket hoznak létre, illetve vannak a helynek feltárandó „kincsei”, s ezeknek mind-mind a szellemi értékek nagy

körforgásában a helye. E felismerés sarkallt arra, hogy aztán 1998-ban egy kis kiadót alapítsak, az egyszemélyes Ambróziát, amely az adott pályázati rendszerek adta lehetőségek mellett a kistérség gazdasági potenciálját, vállalkozói rétegét is igyekszik bevonni a valós értéket jelentő művek „világrahozatalába”. A kiadó első könyvével Bálint Benedek (1860–1920), Szentkatolnáról indult fametsző és iparművész „újraolvasását” kezdtük el tulajdonképpen, a második – kisebbségpolitikai – könyvvel meg szerzőt avattunk: a kézdivásárhelyi Németh Csaba kötete a politikai történetírás körébe tartozik, a kisebbségi kérdés európai és ázsiai változatait veszi számba, de azzal a céllal, hogy „hazabeszéljen”. Az újabb, megjelenés előtt álló könyv immár a közvetlen önismeretet szolgálja, hely- és művelődéstörténeti dolgozatokat tartalmaz, szerzője Bakk Pál helytörténész Szentkatolnáról.

– A vidékiség kérdése azonban áttételesebben is jelentkezik, egyrészt mint az erdélyi magyar művelődés és műveltség intézményi struktúrájának átalakulása, másrészt mint az irodalom jellegének a kérdése...

– Erősödnek a vidéki kis központok, javul – mint említettem – a kapcsolattartás lehetősége, azonban a sok kis vidéki központ sem oldhatja fel teljesen azt a távolságot, ami Budapest és Kézdivásárhely vagy Kolozsvár és Kézdivásárhely közt fennáll. A székely régióban azt látjuk, hogy nő Csíkszereda jelentősége, tudományos és irodalmi központtá kezd válni. Hogyan hat

ez ki irodalmunkra? Nos, elvi szinten mindenképpen egy magyar irodalom létezik. Az, hogy különböző régiókba születünk bele, s esetleg ott is dolgozunk, csak helyi színeket adhat írásainknak, s bár a helyi színek markáns jelleget kölcsönöznek az alkotásoknak, mégsem ez dönti el a műnek az irodalom-rendszerben elfoglalt helyét, hanem művészi formálása, esztétikai minősége. Erről nemrégiben a *Provincia* hasábjain is vita folyt, s az ott megfogalmazott véleményemet ismételve azt kell mondanom, hogy az erdélyi művek háttérében megtalálható egy közös érzület – erdélyiség –, de ez még nem tekinthető egy irodalom-fogalom sem döntő, sem egyedüli ismervének. Mindig voltak s vannak neves, erdélyi származású írók Magyarországon, most például Bodor Ádám vagy a néhai Páskándi Géza, akik erdélyi szellemiséget – atmoszférát és kérdésfelvetést – jelenítenek meg írásaikban, ez azonban – bármennyire karakterisztikus legyen is – nem alkot egységes irányzatot. Mindenikük az irodalom belső és egyetemes törvényei alapján formálódó valamely számottevő áramlat részét képezi, azt erősíti és dúsítja.

– *Az irodalomkritikának azonban vannak markáns irányzatai...*

– Én úgy vélem, s ezt is próbálom követni, hogy az egyes írók műveit olyan kritikai fogalmi apparátussal kell vizsgálni, amely a vizsgált műhöz szinte hozzásimul, mondhatni belőle nő ki, s nem igazodik mereven valamilyen előre kigondolt konstrukcióhoz, hanem a mű közelé-

ben marad, valamiképpen maga is hozzájárul a mű keltette élmény újrateremtéséhez. Ha az irodalomtudomány dialogikus diszciplína – egyik jeles irodalomtudóst idézve –, akkor a kritikának és az irodalomtörténet-írásnak is dialógust kell folytatnia, olyan értelmezéseket kell kialakítania, amelyek párbeszédet tesznek lehetővé a mű kapcsán a kritikai életben. Valamilyen mértékben tartanunk kell magunkat a tudományosság négy kritériumához, amelyek az interszubjektívitas, a kifejtettség, az ellenőrizhetőség és az ismételhetőség. A megszületett értelmezés így más értelmezésekkel folytathat párbeszédet, azaz kritikai életről és általában dialógusról lehet ekkor beszélni.

– *Hogyan látja, van-e most tere a kritikai életnek?*

– Kétségtelen, megcsappant a kritika súlya az irodalmi életben. Nem is a fórumok hiányáról van szó. '89 előtt a kritikai életnek volt egy-két fontos organizátora, akik ma mintha hiányoznának. Marosi Péter volt egy ilyen személyiség, akinek fontos volt, hogy minden megjelent könyvről az *Utunkban* valamiféle tanulmány, bírálat jelenjen meg. És ezt ő személyesen nyomon is követte, minden egyes könyvnek megtalálta a kritikus-gazdáját, bevezette füzetébe, és nyomon követte, hogy a kért bírálat megszületett-e – mondhatni kihegedülte azt mindegyik feljegyzett szerzőből. Ezt a füzetet – így mondják a kolozsváriak – mind a mai napig nem vette át senki. Ma nincs organizátor, de persze van egy fiatal kritikusi tömörülés, többé-

kevésbé a kolozsvári *Láthatatlan Kollégium* tagjaiból, akik főleg a *Látóban* hallatják hangjukat a '90-es évek eleje óta. Ezt az egyetlen csoportosulást látom egy valamelyest „egy hangon pendülő”, a kritikával célirányosan foglalkozó alakulatnak. Magyarázni persze lehet a kialakult helyzetet azzal, hogy összeomlott a könyvkiadás és -terjesztés rendszere, nehezen követhetők az új megjelenések, de ezek külső okok. Más, belső szervei okai vannak annak, hogy a '90 óta létező fórumok körül nem alakult ki igazi kritikai élet. Nem alakultak ki új műhelyek a régi, egyszemélyesek nyomán, amelyek azért külön-külön átfogták a megjelent művek egészét. Ok lehet az is, hogy az erdélyi irodalomról szóló kritikák inkább az anyaországban jelennek meg, a '80-as évektől a fontos kritikai írássok Debrecenben, Budapesten vagy Szegeden megjelenő folyóiratokba költöztek át. Most '90 után fordult egy kicsit a helyzet, de az erdélyi irodalomra az anyaországban figyelő fórumok megmaradtak, sőt, '90 után azt is tapasztaljuk, hogy Kolozsvárt indult fiatal kritikusok is szívesebben nyitnak az anyaországban jelentősnek tartott művek recepciója felé. Ez is egy kedvezőtlen fordulat a friss, születőben levő új erdélyi irodalom számára, jóllehet érthető, hogy a fiatal kritikusok magyarországi műveken, e művek által szervezett szellemi piacon akarják lemérni saját működésüket.

– *Hogyan látja, merrefele alakul az irodalom és közélet, irodalom és politika viszonya? Lehet mai irodalmunk a közelmúlttal való szembenézés terepe?*

Valami szembenézésnek, gyökerekig hatoló és a konzekvenciákat vállaló számbavételnek be kellene következnie, az összegzéseknek el kellett volna készülniük, de minderre igazából még nem került sor sem emlékiratban, sem regényben, sem értekező prózában. Kár, hogy nem igazán erre vállalkozott Domokos Géza sem az *Igevárban*. Aztán mai közéletünk bírálata inkább áttételesen jelenik meg, például Kovács András Ferenc verseiben, aki művészi eszközökkel, kemény formakritériumoknak eleget téve mondja el láttelejét közéleti viszonyainkról. Élesen, exponáltan veti fel az erdélyi közélet kérdéseit verseiben, lírai hévvel vagy ironiával, sőt szarkazmussal viszonyul tárgyához, úgymond fergeteges támadásokat indít, igaz, így, versként kevés olvasóhoz jut el az üzenet... A Tompa Gáborral közösen írt kötete az egész kisebbségi magyar tünetegyüttesnek nevet ad: *Depressio Transsylvaniae*... Van egy másik oldala is e kérdésnek: most, amikor a médiában, a publicisztikában szabadon lehet beszélni a közélet kérdéseiről, akkor végső soron azt is mondhatjuk, hogy a publicisztika ellopja a szépirodalomtól ezt a funkciót – a sorok közül kiolvasott közéletiség csak '89 előtt volt erőssége nálunkfelé a szépirodalomnak. A közélet értelmezése ma egyértelműen a publicisztikában történik meg, s nem versben vagy a prózában. Persze nagyon fontos az, hogy az írók lényegi, alapvető közéleti kérdéseket igényes publicisztikában, egy magasrendű publicisztikai leképzésben tárgyaljanak. Ennek ma is megvan az értelme, értéke.

Adhat-e az irodalom olyan jövőképet, amilyet néha a politika kíván adni, amilyet néha az RMDSZ is emleget?

– A szépirodalom a maga sajátos eszközeivel nem válthatja aprópénzre a folyamatokat, a műveknek a maguk belső törvényei szerint kell kimondaniuk azt, amit a publicisztika direk-tebb módon juttat kifejezésre. A régi, kollektivistaszellemű irodalom egy rossz eszmét szolgál, amikor ilyen célokat vállalt fel. Vannak most is alkotók, akik publicistaként egy harcos, nemes eszmeiségű közéleti éthoszt szolgálnak. A magas szintű és hatékony írói publicisztikának és a szépirodalomnak viszont ideális esetben világosan szét kell válnia. Ilyen, majdhogynem eszményi megvalósulása e modellnek Lászlóffy Aladár. Mindkét műfajt, illetve írásnemet mesteri szinten műveli anélkül, hogy a költészet és a publicisztika határait összemosná.

– Hogyan alakult át az irodalmi élet szerkezete? Tükröz-e ez valamiféle nemzedéki váltást?

– Egy gyors átalakulásra a fórumok, lapok esetében sor került, mégpedig '90–91 táján. Utána voltak még kísérletek, de az újabb nemzedékek már nem faltörő kosként jelentek meg, inkább a létező formák közé való betagolódásukat követhettük nyomon. De azért volna helye egy s másnak, például egy kritikai fórumnak. Ha nem is havi rendszerességgel, de nagyobb időközönkénti megjelenéssel szükség lenne egy ilyen fórumra; ennek amolyan tudományos háttérként is működnie kellene. Ha a nemzedéki kérdést paradigmaváltásként értelmezem,

akkor azt kell mondanom, hogy '89 után nem került sor igazi paradigmaváltásra. Lényegében azoknak az eredményeknek a kifutását követhetjük nyomon, amelyekre a nyolcvanas években készítettek elő bennünket. Azoknak a hangoknak a variációit halljuk most is, amelyeket a nyolcvanas évek közepén ütöttek le – s itt példaként ismét Kovács András Ferencet említhetném. Az irodalomról való gondolkodás is ott, oda gyökerezik, a nyolcvanas évek közepére, a modern utáni irodalomban. Amit a Forrás harmadik nemzedékének neveznek, azt követik – évfjártokban – a későbbi írói kirajzások. De ma már, úgy látom, nem nemzedékek, hanem csoportok, műhelyek, kisebb körök azok, amelyek együtt gondolkodnak. A nemzedéki megközelítés végül is csak egy külsődleges megközelítése az irodalomnak. Voltak nemzedékek, amelyek áttöréseket hoztak – például az 1930-as vagy a '60-as években –, azonban ma már sokkal fontosabbnak tartom a különböző irodalomkoncepciókban gondolkodók egymásmellettségét, azokat a paradigmákat, amelyekbe fiatalabb és idősebb írók és irodalmárok egyaránt belekapcsolódhatnak.

2001

Kérdezett: Bakk Miklós (*Krónika*, Kolozsvár)

E kötet összeállítása, illetve egyes szövegeinek megírása idején a szerző a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által meghirdetett kézirat-előkészítő pályázaton nyert ösztöndíjban részesült.

B. J.